

UDK:327.5:327(5+479.2/.6)

Yashnar A. GANIXODJAYEV,

Mustaqil izlanuvchi, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, Toshkent, O'zbekiston

E-mail: samgoogac@gmail.com, ORCID: 0009-0006-7853-0628

Dotsenti, s.f.f.d. M.Nazirov taqrizi asosida

GLOBAL GEOSIYOSIY TRANSFORMATSIYALAR SHAROITIDA MARKAZIY OSIYO VA JANUBIY KAVKAZ GEOSTRATEGIK BOG'LIQLIGINING NAZARIY-KONSEPTUAL ASOSLARI

Annotatsiya

Maqolada global geosiyosiy transformatsiyalar sharoitida Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkaz mintaqalarining geostrategik bog'liqligi nazariy va konseptual jihatdan tahlil qilinadi. Jahon siyosiy tizimining unipolyar modeldan ko'p qutbli tartibga o'tishi, geoiqtisodiy raqobatning kuchayishi, xalqaro transport va logistika yo'laklarining qayta shakllanishi hamda energetik xavfsizlik omillarining dolzarblashuvi mazkur ikki mintaqada o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Tadqiqotda realizm, neorealizm, kompleks o'zaro bog'liqlik nazariyasi, mintaqaviy xavfsizlik kompleksi hamda geoiqtisodiyot konsepsiyalari asosida Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkaz yagona geostrategik makon sifatida talqin qilinadi.

Kalit so'zlar: Global transformatsiya, geosiyosat, geostrategiya, Markaziy Osiyo, Janubiy Kavkaz, geoiqtisodiyot, mintaqaviy xavfsizlik, transport koridorlari, Middle Corridor, Kaspiy mintaqasi.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ГЕОСТРАТЕГИЧЕСКИХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИЕЙ И ЮЖНЫМ КАВКАЗОМ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛЬНЫХ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ

Аннотация

В статье исследуются теоретико-концептуальные основы геостратегической взаимосвязанности Центральной Азии и Южного Кавказа в условиях глобальных геополитических трансформаций. Усиление многополярности, изменение архитектуры международной безопасности, трансформация транспортно-логистических маршрутов и рост значения геоэкономической конкуренции формируют новую систему регионального взаимодействия.

Ключевые слова: Геополитика, геостратегия, Центральная Азия, Южный Кавказ, геоэкономика, региональная безопасность, транспортные коридоры.

THEORETICAL AND CONCEPTUAL BASIS OF THE GEOSTRATEGIC RELATIONSHIP BETWEEN CENTRAL ASIA AND THE SOUTH CAUCASUS IN THE CONTEXT OF GLOBAL GEOPOLITICAL TRANSFORMATIONS

Annotation

This article examines the theoretical and conceptual foundations of the geostrategic interconnectedness between Central Asia and the South Caucasus amid ongoing global geopolitical transformations. The transition from a unipolar to a multipolar international system, increasing geo-economic competition, the restructuring of transport corridors, and growing concerns over energy security have significantly strengthened functional interdependence between these two regions.

Key words: Central Asia, South Caucasus, geopolitics, geostrategy, geo-economics, regional security, Middle Corridor, connectivity.

Kirish. XXI asrning uchinchi o'n yilligiga kelib xalqaro munosabatlar tizimida tub geosiyosiy transformatsiyalar kuzatilmoqda. Xalqaro tizimning unipolyar modeldan ko'p qutbli tuzilishga o'tishi, geoiqtisodiy raqobatning keskinlashuvi, global ta'minot zanjirlarining qayta shakllanishi hamda transport-kommunikatsiya yo'laklarining strategik ahamiyat kasb etishi Yevrosiyo makonining geosiyosiy konfiguratsiyasini sezilarli darajada o'zgartirmoqda. Ushbu jarayonlarda Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkaz nafaqat alohida mintaqalar, balki o'zaro bog'langan geostrategik makon sifatida namoyon bo'lmoqda.

So'nggi yillarda Kaspiy dengizi orqali Sharq va G'arbni bog'lovchi transport yo'laklarining rivojlanishi, energetika infratuzilmalarining diversifikatsiyasi, Xitoyning "Bir makon – bir yo'l" tashabbusi, Yevropa Ittifoqining Global Gateway strategiyasi, Turkiyaning transport diplomatiyasi hamda O'zbekistonning ochiq va pragmatik tashqi siyosati ushbu ikki mintaqada o'rtasidagi strategik o'zaro bog'liqlikni yangi sifat bosqichiga olib chiqdi.

Shu bilan birga, mavjud ilmiy adabiyotlarda Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkaz ko'pincha alohida geosiyosiy makon sifatida tahlil qilinadi. Bunday yondashuv zamonaviy xalqaro munosabatlarning murakkab tarmoqli tabiatini to'liq aks ettirmaydi. Hozirgi sharoitda transport, energetika, xavfsizlik,

raqamli infratuzilma va geoiqtisodiy aloqalar ushbu mintaqalarni yagona

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkazning geostrategik bog'liqligini ilmiy asoslash avvalo klassik va zamonaviy geosiyosiy nazariyalarning evolyutsiyasini tahlil qilishni talab etadi. Chunki mazkur ikki mintaqaning xalqaro siyosatdagi o'zni turli davrlarda turlicha konseptual yondashuvlar asosida izohlangan.

Klassik geosiyosat asoschilaridan biri Halford Makkinder Yevrosiyo makonini jahon geosiyosatining markaziy hududi sifatida tavsiflab, "Heartland" nazariyasini ishlab chiqdi [1]. Uning fikricha, Sharqiy Yevropani nazorat qilgan kuch Heartlandni, Heartlandni egallagan kuch esa Jahon orolini boshqarish imkoniyatiga ega bo'ladi. Ushbu yondashuvda Markaziy Osiyo geosiyosiy markaz sifatida qaralgan bo'lsa-da, Janubiy Kavkaz asosan Heartland va Rimlandni bog'lovchi tranzit hudud sifatida baholangan.

Biroq XXI asr sharoitida Makkinder modeli ayrim cheklolarga ega. Zamonaviy xalqaro munosabatlarda geostrategik ustunlik faqat hududiy nazorat bilan emas, balki transport koridorlari, logistika tarmoqlari, energetika marshrutlari, raqamli infratuzilma va geoiqtisodiy bog'liqlik orqali belgilanmoqda. Shu

bois Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkazni yagona funksional tizim sifatida ko'rib chiqish zarurati yuzaga kelmoqda.

Nikolas Spaykmen tomonidan ishlab chiqilgan "Rimland" konsepsiyasi esa qirg'oqbo'yi hududlarini global geosiyosatning asosiy maydoni sifatida talqin qiladi [2]. Mazkur nazariya nuqtai nazaridan Janubiy Kavkaz Rimland tarkibiga yaqin bo'lsa, Markaziy Osiyo ichki kontinental makon sifatida qoladi. Ammo bugungi geoiqtisodiy sharoitda Kaspiy dengizi orqali shakllanayotgan transport tizimlari ushbu klassik bo'linishni sezilarli darajada o'zgartirmoqda.

Saul Kohen geostrategik hududlar nazariyasida Yevrosiyoni o'zaro bog'langan geostrategik regionlar tizimi sifatida talqin qiladi [3]. Kohen yondashuvi zamonaviy tadqiqot uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi, chunki u geosiyosiy hududlarni qat'iy geografik emas, balki funksional makon sifatida izohlaydi.

Shunga qaramasdan, klassik geosiyosiy nazariyalar asosan hududiy nazoratga asoslangan bo'lib, zamonaviy global tarmoqlashuv sharoitidagi funksional bog'liqlikni yetarli darajada tushuntirib bera olmaydi.

XX asr oxiri va XXI asr boshlarida geosiyosatning mazmuni sezilarli ravishda kengaydi. Xalqaro tizimdagi murakkab o'zaro bog'liqlik geoiqtisodiyot, energetika, logistika va institutsional hamkorlik orqali izohlanadigan bo'ldi.

Robert Kohen va Jozef Nay tomonidan ishlab chiqilgan Murakkab o'zaro bog'liqlik (Complex Interdependence) nazariyasi davlatlar o'rtasidagi munosabatlar harbiy omildan tashqari iqtisodiy, texnologik va institutsional bog'liqlik orqali ham shakllanishini asoslab berdi [4]. Mazkur yondashuv Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkaz munosabatlarini tushuntirishda katta metodologik ahamiyatga ega. Biroq Kohen va Nay modeli global miqyosdagi o'zaro bog'liqlikni izohlasa-da, transmintaqaviy geostrategik integratsiyaning o'ziga xos mexanizmlarini to'liq ochib bermaydi.

Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkazning geostrategik bog'liqligini tushuntirishda eng muhim nazariyalardan biri Barri Buzan va Ole Vever tomonidan ishlab chiqilgan Mintaqaviy xavfsizlik kompleksi nazariyasi (Regional Security Complex Theory) hisoblanadi [5]. Mazkur nazariyaga ko'ra, xavfsizlik tahdidlari geografik jihatdan yaqin hududlarda o'zaro bog'liq holda shakllanadi. Natijada mintaqa davlatlarining xavfsizlik siyosati bir-biriga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ammo Buzan va Vever Markaziy Osiyo hamda Janubiy Kavkazni alohida mintaqaviy xavfsizlik komplekslari sifatida tasniflaydi.

XXI asr geosiyosatida iqtisodiy instrumentlar tobora strategik xarakter kasb etmoqda. Edvard Lyutvak geoiqtisodiyotni davlatlarning iqtisodiy vositalar orqali geosiyosiy maqsadlarga erishish strategiyasi sifatida izohlaydi [6]. Bugungi kunda Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkaz Middle Corridor, TRACECA, Trans-Kaspiy xalqaro transport yo'lagi, Janubiy gaz koridori, Xitoy-Yevropa multimodal transport tizimi orqali geoiqtisodiy jihatdan tobora yaxlitlashmoqda. Shuning uchun mazkur mintaqalarni faqat siyosiy yoki harbiy nuqtai nazardan emas, balki geoiqtisodiy tizim sifatida ham o'rganish zarur.

Aleksander Vendt xalqaro munosabatlarda identiklik va g'oyaviy omillarning rolini asoslab berdi [7]. Ushbu yondashuvga ko'ra, davlatlar manfaatlari o'zgaras emas, balki ijtimoiy konstruksiya mahsulidir. So'nggi yillarda Turkiya davlatlar tashkiloti, Kaspiy bo'yicha ko'p tomonlama hamkorlik, Markaziy Osiyo davlatlari maslahat uchrashuvlari, Ozarbayjon-Markaziy Osiyo sammitlari mintaqalararo umumiy strategik identiklik shakllanayotganini ko'rsatmoqda. Bu esa geostrategik bog'liqlikning faqat moddiy emas, balki institutsional va mafkuraviy asoslari ham mavjudligini anglatadi.

Mavjud ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish quyidagi xulosalarni chiqarishga imkon beradi:

Birinchi, klassik geosiyosiy nazariyalar hududiy nazoratni asosiy omil sifatida ko'radi.

Ikkinchi, kompleks o'zaro bog'liqlik nazariyasi iqtisodiy va institutsional aloqalarni tushuntiradi, biroq geostrategik transformatsiyani to'liq ochib bermaydi.

Uchinchi, mintaqaviy xavfsizlik kompleksi nazariyasi Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkazni alohida tizimlar sifatida baholaydi.

To'rtinchi, geoiqtisodiy tadqiqotlar transport koridorlarini tahlil qiladi, biroq ular geostrategik integratsiyaning nazariy modelini ishlab chiqmaydi.

Global geosiyosiy transformatsiyalar natijasida Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkaz alohida geosiyosiy hududlar emas, balki xavfsizlik, geoiqtisodiyot, transport-logistika, energetika, raqamli infratuzilma va institutsional hamkorlik orqali o'zaro bog'langan yagona transmintaqaviy geostrategik makonga aylanmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotning metodologik asosini zamonaviy siyosatshunoslik, xalqaro munosabatlar va geosiyosat fanlarida keng qo'llanilayotgan tizimli, kompleks hamda ko'p darajali tahlil usullari tashkil etadi. Global geosiyosiy transformatsiyalar sharoitida Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkaz o'rtasidagi geostrategik bog'liqlikni izohlash birgina nazariya doirasida mumkin emas. Shu sababli tadqiqotda bir-birini to'ldiruvchi bir nechta nazariy yondashuvlar, jumladan, neorealizm, murakkab o'zaro bog'liqlik, mintaqaviy xavfsizlik komplekslari nazariyasi, geoiqtisodiy va konstruktivistik yondashuvlar uyg'unlashtirildi.

Tahlil va natijalar. Mavjud ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bugungi kungacha Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkaz o'rtasidagi aloqalar asosan transport yo'laklari, energetika siyosati yoki buyuk davlatlar raqobati nuqtai nazaridan o'rganilgan. Bunday yondashuvlar mintaqalar o'rtasidagi aloqalarning ayrim jihatlarini yoritgan bo'lsa-da, ularni yagona geostrategik tizim sifatida izohlovchi umumlashgan nazariy modelni shakllantirmaydi. Global geosiyosiy transformatsiyalar sharoitida esa mazkur ikki mintaqa o'rtasidagi aloqalar sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarildi. Endilikda ularni faqat geografik qo'shnichilik yoki tranzit hudud sifatida emas, balki ko'p darajali funksional bog'liqlik asosida shakllanayotgan yagona geostrategik makon sifatida tahlil qilish zarur.

Shu asosda mazkur tadqiqotda "Transmintaqaviy geostrategik bog'liqlik konsepsiyasi" ishlab chiqildi.

Transmintaqaviy geostrategik bog'liqlik — bu global geosiyosiy transformatsiyalar sharoitida geografik jihatdan qo'shni bo'lgan yoki transport-kommunikatsiya tizimlari orqali bog'langan ikki yoki undan ortiq mintaqalarning xavfsizlik, geoiqtisodiyot, energetika, logistika, raqamli infratuzilma, siyosiy institutlar va strategik manfaatlar tizimi asosida shakllanuvchi barqaror funksional o'zaro bog'liqligidir.

Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkaz geostrategik bog'liqligi oltita asosiy komponentdan tashkil topadi:

Xavfsizlik bog'liqligi.

Geoiqtisodiy bog'liqlik.

Transport-kommunikatsiya bog'liqligi.

Energetik bog'liqlik.

Institutsional bog'liqlik.

Strategik identiklik bog'liqligi.

Ushbu konsepsiyaning asosiy farqi shundan iboratki, u Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkazni ikki alohida mintaqa emas, balki o'zaro bog'langan geostrategik makrotizim sifatida talqin qiladi. Bu yondashuv klassik geosiyosiy nazariyalardan geoiqtisodiyot, institutsional hamkorlik va tarmoqlashgan xavfsizlikni yagona analitik modelga birlashtirishi bilan ajralib turadi.

XXI asrning ikkinchi o'n yilligidan boshlab xalqaro munosabatlar tizimida kuzatilayotgan geosiyosiy o'zgarishlar jahon siyosiy makonining tubdan qayta konfiguratsiyalanishiga olib kelmoqda. Bir qutbli xalqaro tartibning nisbatan zaiflashuvi, ko'p qutbli tizim elementlarining kuchayishi hamda geoiqtisodiy raqobatning keskinlashuvi mintaqalarning strategik ahamiyatini yangi mazmunda namoyon etmoqda.

Mazkur transformatsiyalar natijasida geostrategik ustunlik faqat harbiy salohiyat yoki hududiy nazorat bilan emas, balki transport-kommunikatsiya infratuzilmasi, logistika tarmoqlari, energetik resurslar, raqamli texnologiyalar va xalqaro iqtisodiy bog'liqlik darajasi bilan ham belgilanmoqda.

Aynan shu sharoitda Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkaz Yevrosiyaning ikki mustaqil geosiyosiy hududi sifatidagi maqomidan asta-sekin yagona funksional geostrategik makonga aylanish jarayonini boshdan kechirmoqda.

Ushbu transformatsiyaning asosiy sababi geografik yaqinlik emas, balki global iqtisodiy va siyosiy jarayonlarning yangi mantiqidir. Chunki zamonaviy xalqaro tizimda strategik ustunlik transport oqimlarini, energiya yo'laklarini va ta'minot zanjirlarini boshqarish orqali ta'minlanmoqda.

Shu bois Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkaz o'rtasidagi bog'liqlikni "qo'shnichilik" modeli emas, balki funksional geostrategik integratsiya modeli orqali tushuntirish ilmiy jihatdan maqsadga muvofiqdir.

Global geosiyosiy transformatsiyalar Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkazning geostrategik maqomini alohida mintaqalardan o'zaro bog'langan transmintaqaviy tizim darajasiga olib chiqmoqda.

Global iqtisodiyotning rivojlanishi xalqaro transport yo'laklarini geosiyosiy raqobatning muhim obyektiga aylantirdi. Bugungi kunda davlatlarning strategik ustunligi ko'p jihatdan xalqaro logistika tizimlariga integratsiyalashuv darajasi bilan belgilanmoqda.

Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkaz o'rtasidagi geostrategik bog'liqlikning eng muhim omillaridan biri Transkaspiy xalqaro transport yo'laki (Middle Corridor) hisoblanadi. Ushbu yo'lak Xitoy, Markaziy Osiyo davlatlari, Kaspiy dengizi, Ozarbayjon, Gruziya va Turkiya orqali Yevropa bozorlariga chiqishni ta'minlaydi.

Mazkur transport tizimi bir vaqtning o'zida bir nechta strategik vazifalarni bajaradi:

- xalqaro yuk tashish marshrutlarini diversifikatsiya qiladi;
- ta'minot zanjirlarining barqarorligini oshiradi;
- dengiz transportiga qaramlikni kamaytiradi;

Yevrosiyo ichki hududlarining iqtisodiy integratsiyasini jadallashtiradi;

Markaziy Osiyaning dengizga chiqish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Bundan tashqari, TRACECA loyihasi, Boku–Tbilisi–Kars temir yo'li hamda Kaspiy dengizidagi multimodal logistika tizimlari ham ikki mintaqaning geostrategik yaqinlashuviga xizmat qilmoqda.

Transport koridorlari endilikda oddiy logistika loyihasi emas, balki geostrategik ta'sir vositasiga aylanmoqda [8]. Kim transport oqimlarini boshqarsa, u mintaqaviy iqtisodiy jarayonlarga ham sezilarli ta'sir ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu nuqtai nazardan, Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkaz o'rtasidagi transport infratuzilmasining rivojlanishi ularning funksional geostrategik

integratsiyasining moddiy asosini tashkil etadi. Transport-kommunikatsiya koridorlari geostrategik bog'liqlikning hosilasi emas, balki uning asosiy harakatlantiruvchi omillaridan biridir.

Xulosa va takliflar. Global geosiyosiy transformatsiyalar xalqaro munosabatlar tizimining tarkibiy va funksional asoslarini tubdan o'zgartirmoqda. Ko'p qutbli xalqaro tartibning shakllanishi, geoiqtisodiy raqobatning kuchayishi, transport-kommunikatsiya yo'laklarining diversifikatsiyasi, energetika xavfsizligi va raqamli transformatsiya kabi omillar Yevrosiyo makonida yangi geostrategik konfiguratsiyani vujudga keltirmoqda. Ushbu jarayonlar Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkazning xalqaro siyosatdagi o'rini qayta belgilab, ularni o'zaro funksional bog'langan transmintaqaviy makon sifatida namoyon etmoqda.

Tadqiqot davomida klassik va zamonaviy geosiyosiy nazariyalar qiyosiy tahlil qilinib, ularning Markaziy Osiyo hamda Janubiy Kavkaz o'rtasidagi geostrategik bog'liqlikni izohlash imkoniyatlari baholandi. Aniqlanishicha, H. Makkinderning "Heartland" konsepsiyasi, N. Spaykmanning "Rimland" nazariyasi, R. Kohen va J. Nayning murakkab o'zaro bog'liqlik nazariyasi, B. Buzan va O. Veverning mintaqaviy xavfsizlik komplekslari nazariyasi hamda geoiqtisodiy yondashuvlar mazkur jarayonning ayrim jihatlarini yoritadi, biroq ular Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkazni yagona geostrategik tizim sifatida izohlovchi yaxlit konseptual modelni taklif etmaydi.

Mazkur ilmiy bo'shliqni to'ldirish maqsadida maqolada "transmintaqaviy geostrategik bog'liqlik" konsepsiyasi ishlab chiqildi. Ushbu konsepsiyaga ko'ra, Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkaz geostrategik jihatdan geografik yaqinlik asosidagina emas, balki xavfsizlik, geoiqtisodiyot, transport-kommunikatsiya, energetika, institutsional hamkorlik va raqamli infratuzilma orqali o'zaro bog'langan yagona funksional makonni tashkil etadi. Mazkur yondashuv geosiyosiy tahlilni an'anaviy hududiy mezonlardan funksional bog'liqlik paradigmasiga o'tkazishga xizmat qiladi.

Transport-kommunikatsiya koridorlari, xususan, Transkaspiy xalqaro transport yo'laki, geoiqtisodiy integratsiya, energetik hamkorlik hamda raqamli infratuzilmalar Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkaz o'rtasidagi geostrategik bog'liqlikning asosiy determinantlari hisoblanadi. Ularning o'zaro uyg'unlashuvi mintaqaviy barqarorlikni mustahkamlash, xalqaro ta'minot zanjirlarini diversifikatsiya qilish va Yevrosiyo makonida yangi iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratmoqda.

Shunday qilib, tadqiqot natijalari Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkazni alohida geosiyosiy hududlar sifatida emas, balki global geosiyosiy transformatsiyalar ta'sirida shakllanayotgan yagona transmintaqaviy geostrategik tizim sifatida o'rganish ilmiy jihatdan asosli ekanligini tasdiqlaydi. Mazkur yondashuv nafaqat siyosatshunoslik va xalqaro munosabatlar nazariyasini yangi ilmiy xulosalar bilan boyitadi, balki O'zbekiston tashqi siyosatining uzoq muddatli strategik ustuvor yo'nalishlarini belgilashda ham muhim metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Mackinder H. J. Democratic ideals and reality. Constable and Company. 1919.
2. Spykman N. J. The geography of the peace. Harcourt, Brace and Company. 1944.
3. Cohen S. B. Geopolitics: The geography of international relations (3rd ed.). Rowman & Littlefield. 2015.
4. Keohane R. O. & Nye J. S. Power and interdependence (5th ed.). Pearson. 2020.
5. Buzan B. & Wæver O. Regions and powers: The structure of international security. Cambridge University Press. 2003.
6. Luttwak E. N. From geopolitics to geo-economics: Logic of conflict, grammar of commerce. The National Interest, 20, 17–23. 1990.
7. Wendt A. Social theory of international politics. Cambridge University Press. 1999.
8. Алаев Л. Б. Центральная Азия в системе международных отношений. Институт востоковедения РАН. 2010.